

Kvinnor och politik i Norden

Här följer fyra översikter över ämnet kvinnor och politik. Tillsammans visar de att kvinnoforskningen inom detta område är mycket vital, trots att den är så ung. Helga Maria Hernes inleder med en personlig bild av den statsvetenskapliga kvinnoforskningen. Anette Borchorst och Ann-Dorte Christensen skriver om forskningsläget i Danmark, Marja Keränen om Finland och Maud Eduards avslutar med en översikt om Sverige.

Norge

Trots kvinnoforskningens tvärvetenskapliga karaktär är det uppenbart att merparten av den forskning som sker har sin förankring i de etablerade disciplinerna. Kvinnoforskningsperspektiv innebär en förnyelse av etablerade discipliner och ger ofta anledning att ställa urgamla frågor på nytt, t ex inom vårt eget ämne frågor som: vad är politik, vad är offentligt och privat, vem är den politiska människan? Som vetenskap hämtar den statsvetenskapliga kvinnoforskningen sin inspiration från såväl feminismen som från traditionellt etablerade deldiscipliner. Feminismen sysslar som vetenskap med vissa former av orättvisa och ojämlikhet, medan statsvetenskapen sysslar med den auktoritativa fördelningen av värden och förmåner. Båda är därmed baserade på teorier om makt och dess fördelning. Kvinnoforskningen är ofta men inte alltid inspirerad av feministiska problemställningar, den har alltid kvinnors situation som utgångspunkt för sin forskning. Den statsvetenskapliga kvinnoforskningen tar oftast sin utgångspunkt i vissa normativa och empiriska uppfattningar:

- 1) Förändringar i kvinnors liv är nödvändiga och oundvikliga. Den teoretiska utmaningen består i att analysera kvinnans status som person och subjekt i det politiska systemet. Den normativa frågan gäller om det är möjligt att skapa en kvinnovänlig stat.
- 2) Många av förändringarna i kvinnors liv skapas och påverkas av den offentliga politiken. Det blir därför viktigt att analysera den ur ett kvinnoperspektiv. (T ex jämställdhetspolitiken, socialpolitiken och arbetsmarknadspolitiken).
- 3) Kvinnors eget politiska beteende i den etablerade och den oetablerade politiken är ett intressant och viktigt forskningsområde.

Många av kvinnoforskningens ämnen faller därmed naturligt inom ämnets etablerade ramar men visar också på sambandet mellan "vem" och "vad", dvs mellan politiskt beteende och offentlig politik (Hernes 1984). I ett nordiskt och europeiskt sammanhang har den norska statsvetenskapliga kvinnoforskningen kommit med viktiga och intressanta bidrag inom alla dessa områden. Och de bidrag som har kommit från manliga statsvetare, speciellt Ottar Hellevik och William Lafferty, har definitivt varit en tillgång. Jag nämner detta eftersom kvinnoforskning annars bedrivs av väldigt få män.

I det följande ska jag säga några ord om vad ett kvinnoperspektiv på statsvetenskapen innebär, men jag vill också förvarna om ofullständigheten i dessa tankar och om möjligheten av att andra kan vara nog så oeniga med mig. Jämfört med juridik och medicin är statsvetenskapens adressat mer oklar helt enkelt därför att samhällsvetenskapernas professionalisering sker långsammare. Själva kunskapsproduktionen (och därmed universiteten) står fortfarande mest i förgrunden. Men det är tydligt att statsapparaten och andra brukare har blivit allt viktigare också för oss. Paradoxalt nog har den allmänna politiska och ekonomiska utvecklingen lett till att statsapparaten samt den breda offentligheten och det som vi kvinnoforskare kallar den "kvinnli-

ga offentligheten" varit mer intresserade av kvinnoforskningen än våra akademiska kollegor på universiteten. Den statsvetenskapliga kvinnoforskningen har, som mina tre inledningspunkter antyder, teoretiska och empiriska målsättningar av såväl grundforskningskaraktär som tillämpbar karaktär. Speciellt den forskning som befattar sig med offentlig politik kan vara tillämpbar forskning. Det råder heller inget tvivel om att själva kunskapsproduktionen inom kvinnoforskningen har mobilisering och medvetandegörande som sitt slutliga mål, men här är jag mer intresserad av de rent ämnesmässiga perspektiv som den statsvetenskapliga kvinnoforskningen innebär.

Politisk teori

Vilka och vad är då våra naturliga forskningsområden och forskningsobjekt? Om den statsvetenskapliga kvinnoforskningen begränsade sig till studier av politiskt aktiva kvinnor i den politiska eliten och det allmänna politiska mönstret för deltagande i den etablerade politiken, om den med andra ord bara genomförde traditionella deltagarstudier, skulle vårt forskningsområde uppenbarligen vara mycket begränsat (Schive 1981, 1983). Kvinnors frånvaro i politiska beslutsorgan och deras avstånd till alla auktoritetskällor är ett av de mest iögonfallande dragen i alla politiska system. Begreppet "patriarkat" som styrsystem tar här sin utgångspunkt (Gulli 1980). Detta grundläggande och enkla faktum är också den viktigaste utgångspunkten för alla våra studier, både teoretiska och empiriska.

Kvinnors *frånvaro, avstånd och maktlöshet* är en grundläggande svaghet – för att inte säga ett sjukdomstecken – hos våra demokratier. Man kan med Carole Pateman säga att institutionaliseringen av politisk jämlikhet mellan kvinnor och män genom införandet av rösträtten har gjort kvinnors fortsatt underordnade sociala ställning ännu mer synlig och gjort den till ett *politiskt* problem (Pateman 1980). Många statsvetare vill inte se detta som ett etiskt politiskt problem och hänvisar till att "kvinnoproble-

met" tillhör biologin, religionen, moralfilosofin och psykologin – allt annat mellan himmel och jord än politiken – men jag är nog mer äregirig på ämnets vägnar. Jag menar att statsvetenskapen borde sträva efter att bli eller förbli den arkitektoniska vetenskap den en gång var.

Den kvinnoteoretiska utmaningen för vårt ämne är enorm eftersom männens tolkningar och den statsvetenskapliga begreppsapparaten har befäst kvinnors politiska maktlöshet genom att fastslå skillnaden mellan det som är offentligt, dvs politiskt, och det som är privat, och därmed föremål för andra discipliner än vår egen. Man har ofta haft god hjälp av feministisk teori genom att den sällan får sitt uttryck som politisk teori, dvs teori som på ett eller annat sätt förhåller sig till det politiska systemet. Men nästan all feministisk teori vill omdefiniera gränserna mellan det offentliga och det privata och kvinnorörelsens centrala krav har gällt sambandet mellan sexualitet och politisk och social maktlöshet. Den teoretiska utmaningen består delvis i en samlande förklaring till könsojämlikheten och dess berättigande, eller frågan om vilka ojämlikheter man kan och vill legitimera och institutionalisera (Hernes 1982a).

Förklaringar till kvinnors situation har hittills haft en något tillfällig karaktär och hänvisar till biologin (anatomien som öde), till reproduktionen och den könsbestämda arbetsdelningen, som upprätthålls genom äktenskapslagstiftning och andra regler, samt till begränsande könrollsnormer (MacKinnon 1982). Alla dessa områden är nära knutna till sexualiteten och till reproduktions- och omsorgsarbete. Som statsvetare måste jag fråga mig i vilken grad och hur den politiska processen förändras genom att dessa frågor blir föremål för offentlig debatt, så som skett under de senaste tio åren, delvis som ett resultat av offentliga ingrepp. Det offentliga har genom sin politik börjat utplåna skillnaden mellan "offentligt" och "privat". Utvecklingen av de nordiska välfärdsstaterna rör sig i stort sett om detta. Frågor som abort, våldtäkt, hustrumisshandel, sexualitet i arbetslivet,

prostitution och incest har varit centrala under den senaste fasen från 1970. Balansen mellan offentligt och privat har blivit så pass rubbad att man åter måste analysera den. Detta är ett gammalt tema inom politisk teori som borde omvärderas. Genom att konstatera att sambandet mellan sexualitet och politisk maktlöshet representerar en utmaning för ämnet statsvetenskap säger jag något annat än att vi måste operera med ett "utvidgat politikbegrepp", trots att jag håller med om detta postulat som i Norge lanserades först av Beatrice Halsaa. Jag antyder däremot att vi förmodligen måste ta några av psykoanalysens teoretiska påståenden om förhållandet mellan makt och sexualitet mer på allvar så som tex Freud framför dem i *Vi vantrivas i kulturen*. Max Weber tog dem för sin del på allvar i byråkratiteorin.

Ur ett kvinnoforskningsperspektiv väcker dessa frågor ett behov av begreppsanalyser av gamla kända begrepp som rättfärdighet, legitimitet, makt (Halsaa 1978, 1981). Jag är en kättare i kvinnoforskningssammanhang eftersom jag menar att jag i stort sett kan använda gamla begrepp och problemställningar i mina studier. Jag vill hellre få lov att på nytt ställa urgamla frågor om förhållandet mellan offentlig och privat moral, makt som etiskt och politiskt problem och om förhållandet mellan individ och samhälle. (Jag hoppas att detta också får som biverkan att kommunikationen blir bättre mellan mig och eventuella manliga kolleger som önskar en sådan kommunikation.) Frågan om kvinnors status som personer och som samhällsmedborgare är en teoretisk, etisk och politisk utmaning som kommer att förändra innehållet i den politiska teorin sådan vi känner den i dag. Också samhällslivets innehåll kommer att förändras radikalt om kvinnor uppnår status som personer och fullvärdiga samhällsmedborgare.

Offentlig politik

Sambandet mellan kvinnoteoretiska uppfattningar, kvinnorörelsens krav och innehållet i den offentliga politik som kan be-

tecknas som "kvinnopolitik" är klart. En explicit offentlig "kvinnopolitik" är ett relativt nytt fenomen. Förr i tiden inkorporerades den oftast i familjepolitiken. Men den explicita kvinnopolitiken är bara en del av den offentliga politik som förändrar och påverkar kvinnors liv. Ofta påverkar samma politiska beslut kvinnor på ett annat sätt än män. Den explicita kvinnopolitiken är oftast nära knuten till frågor som har att göra med kontroll av sexualiteten eller frågor som uppstår på grund av mäns övergrepp mot kvinnor. Jag har räknat upp några av dessa här ovan.

Det är kännetecknande för skandinavisk offentlig kvinnopolitik att den i motsats till i andra länder huvudsakligen är knuten till socialpolitiken och inte till arbetsmarknadspolitiken. Detta är ett intressant fenomen som borde studeras närmare. Kvinnor som är arbetstagare får faktiskt mer stöd när det gäller deras uppgifter som mödrar än vad kvinnor utan arbetsmarknadsanknytning får. Det är först på sista tiden som det har utvecklats en explicit kvinnopolitik på arbetsmarknaden, tex som en del av Distriktens Utbyggningsfonds stödåtgärder i Norge och genom jämställdhetsanslag. Den rättsapparat som är knuten till jämställdhetsombudsmannen har visat sig vara ganska maktlös på detta område, speciellt när det gäller anställningar. Personligen anser jag att den nordiska välfärdsstatens roll i kvinnomobiliseringen och i dess strävan att inkorporera kvinnorelevanta områden är ett centralt och intressant forskningsområde (Hernes 1982b). Övergången från privat till offentligt beroende som numer präglar många – för att inte säga de flesta – kvinnors liv har i varje fall förändrat förhållandet mellan kvinnor och staten.

Inkorporeringen omfattar både nya grupper och nya områden. När det gäller kvinnors integrering i statsapparaten måste man hålla i sär tre fenomen: 1) integrering av personer och rekrytering av individer till ledande funktioner i central- och kommunalförvaltningen (se Hernes 1982a och Halsaa 1984), 2) könsfördelningen i den offentliga sektorn som arbetsplats och 3)

integrering av kvinnopolitiskt relevanta områden i den generella planeringen. Till sammans utgör dessa tre fenomen de strategiska verksamhetsområdena för den statliga kvinnopolitiken, varav jämställdhetspolitiken bara är en del. Med kvinnopolitiken menas den politik som ska förbättra kvinnors livsvillkor och ge dem tillgång till resurser och värden som de saknar. Brita Gulli arbetar med en avhandling som analyserar den statliga kvinnopolitiken under 70-talet. Jämställdhetspolitiken är ett mycket mer avgränsat begrepp och riktas i huvudsak mot ett mål, nämligen att ge kvinnor samma möjligheter som män att delta i det offentliga livet (Halsaa, Eduards, Skjeie 1984). Att denna politik har haft mycket stora implementeringsproblem beskrivs i en rapport av Hege Skjeie (Skjeie 1985).

I det politiska livet blir en könsbestämd arbetsdelning tydligare. Kvinnor dominerar omsorgssektorn som arbetstagare, som klienter och delvis som politiker (Hernes 1984). Trots denna utveckling kommer studier av offentlig politik inom överskådlig framtid att förbli studier av mansdominerande institutioner, av "androkratin" i renodlad form. Kvinnopolitiken kommer att öka i omfång, men kommer som tidigare att i stor utsträckning utformas och verkställas av män. Kvinnoforskare har här en särskilt viktig analytisk uppgift.

Den uttryckliga och explicita jämställdhetspolitiken är bara en liten del av den inkorporeringsprocess som angår kvinnor. Men en central del av den offentliga jämställdhetspolitiken är en strävan att öka andelen kvinnliga representanter på alla nivåer och i alla slags beslutsorgan – centralt eftersom sambandet mellan representanters sociala kännetecken (bland dem kön) och innehållet i politiska beslut börjar etableras inom forskningen. Inom statsvetenskap som ämne etableras härigenom viktiga samband mellan politiskt beteende och offentlig politik, något som också problematiserats i Hege Skjeies uppsats om jämställdhetslagens tillkomst (Skjeie 1982). Sambandet mellan kvinnors representation i beslutande organ och en offentlig politik

som är i kvinnors intresse, samt en definition av kvinnors intressen är också föremål för den första artikeln om statsvetenskaplig kvinnoforskning, tryckt i *The American Political Science Review* under titeln "When are Interests Interesting?" (Sapiro 1981). Artikeln presenteras som en essä om en "forskningsfront" och betecknar därmed ett viktigt steg i legitimeringen av den statsvetenskapliga kvinnoforskningen. Också här framhävs det att förändringar av den offentliga politik som speciellt angår kvinnor är ett resultat av allmänna politiska förändringar och ökad politisk press från kvinnoorganisationer samt kvinnors ökande representation i beslutande organ.

Politiskt beteende

Dessa förändringar som präglar det politiska livet mer eller mindre i alla väsentliga industristater väcker viktiga frågor för den statsvetenskapliga kvinnoforskningen. Jag refererar nu till studier inom den del av vårt ämne som betecknas som politiskt beteende och jämförande politik. Som Sapiro antyder är det en viktig fråga varför kvinnor som grupp till synes har accepterat sina begränsade möjligheter till utbildning, sina låga löner, sin brist på personlig säkerhet och sin politiska maktlöshet. Eller tvärtom; varför sker förändringar av kvinnors politiska medvetenhet just nu? (Dahlerup och Gulli 1983) Många feminister accepterar nog inte att kvinnor har varit så passiva, och menar att kvinnor har gjort motstånd och blivit våldsamt förtryckta. Själv lutar jag åt Sapiros beskrivning och menar att både filosofin och psykologin ger oss flera motiv till varför kvinnor har accepterat mäns definition av kvinnor. Beatrice Halsaa lanserade tidigt kvinnokulturbegreppet som huvudsaklig förklaringsfaktor till att kvinnor är politiskt förtryckta (Halsaa 1977).

Kvinnors inträde i politiken, deras övergång från maktlöshet *utan* deltagande till maktlöshet *trots* deltagande, är en spännande process. Som de senaste tvåhundra årens historia visar finns det ingen linjär utveckling från kvinnor som förtryckt grupp till kvinnorörelsen och kvinnor som intresse-

grupp. Kvinnorörelsen som politisk rörelse väcker grundläggande frågor i vår politiska kultur på samma sätt som sexualiteten rubbar balansen i vår statsvetenskapliga begreppsvärld (Gulli 1977). Men studier av kvinnors politiska beteende är inte alls begränsade till kvinnorörelsen vilket man kan se av den kvinnoforskning som finns inom ämnet. Snarare tvärt om!

Kvinnor har ett något annorlunda politiskt aktivitetsmönster än män och detta är i sig ett intressant faktum (Schive 1984, 1985). Jag har själv beskrivit kvinnors deltagande i politiska aktioner (Hernes 1982a). Ottar Hellevik och Torild Skard analyserar kvinnors rekrytering till lokalpolitiken (Hellevik och Skard 1985). Detta projekt har också gett upphov till en rad uppsatser vid universitetet i Oslo. Kirsten Voje har skrivit om kvinnors mobilisering vid val. Även William Laffertys forskning behandlar förutsättningar för kvinnors politiska deltagande i den etablerade politiken (Lafferty 1981). Det borde vara uppenbart vilket entydigt samband det finns mellan vad jag inledningsvis sade om teorier om kvinnor som handlande subjekt och studier av kvinnors politiska beteende. Studier av kvinnor som utövar eller försöker utöva sina politiska rättigheter kommer alltid att kasta ett intressant ljus över hur det politiska systemet fungerar. Sådana studier kommer också ofta att vara en bra infallsvinkel till empiriska undersökningar av kvinnors politiska intressen.

På många sätt innebär kvinnoperspektivet inom vårt ämne ett intresseperspektiv som vi inte har utarbetat i hela dess vidd. Jag har använt begreppet "socialt kön" för att beteckna sambandet mellan kön och politisk maktlöshet och möjligheten till gemensamma intressen och åsikter (Hernes 1982a). Kvinnors ökande deltagande i politiken kan ge oss anledning att studera kvinnointressen och eventuella konflikter efter könslinjer. Ser vi tecken på att kvinnor får kontroll över den politiska dagordningen tvärs över partigränserna? Ser vi antydningar till oenighet på basis av kön? Vilka konfliktlinjer finner vi i organisationslivet? Kvinnor som grupp måste bli en större mi-

noritet innan vi kan säga något meningsfullt om detta. Och sist men inte minst, vem om inte kvinnorna själva ska ge uttryck för sina intressen som utgöra grund för en mer kvinnovänlig offentlig politik?

Låt mig avslutningsvis säga att vägen till politisk makt för kvinnor enligt min mening är mycket lång och varje studie av kvinnors roll i politiken kommer under lång tid framöver att förbli en studie i kvinnors relativa maktlöshet. Under förutsättning att de förändringar som kvinnors intåg i politiken innebär är så fundamentala som jag har försökt antyda, är det inte heller överraskande att processen går så långsamt. Men den har utan tvivel kommit i gång. Trots att kvinnor själva både normativt och empiriskt kommer att vara huvudaktörerna i denna process kommer män att fortsätta spela en central roll: det är män som ska utforma den offentliga kvinnopolitiken, det är män som ska kontrollera de centrala institutioner som styr fler och fler kvinnors liv och det finns också män som påverkas av de förändringar som sker. Men kvinnor har kommit till den politiska arenan för att stanna: kvinnor kommer oftare än förr att sätta sin prägel på den offentliga politiken. De kommer att utmana mäns kontroll av centrala institutioner och de kommer att höja den politiska konfliktnivån under den tid som kommer – och denna process bör följas av kvinnoforskare.

LITTERATUR

- Gulli Brita, "Feminisme og marxisme" i *Kvinnens Årbok*, Oslo 1973.
- Gulli Brita, "Organisering for frigjøring" i *I kvinners bilde*, Oslo 1977.
- Gulli Brita, "Patriarkat" i *Pax leksikon*, bind 5, Oslo 1980.
- Gulli Brita, "Feminisme, liberalisme og socialisme", Nordisk statsviterkongress 1984.
- Gulli Brita & Dahlerup Drude, "Kvinneorganisasjonene – makt eller avmakt" i *Det uferdige demokratiet*, (red) Elina Haavio-Mannila, Oslo 1984.
- Halsaa Beatrice, *Kvinner og politisk deltakelse*, Oslo 1977.
- Halsaa Beatrice, "Kvinnens stilling i studiet av makt og Maktutredningen" i *Hva er makt?*, Oslo 1978.

- Halsaa Beatrice, "Hva med patriarkatet?" i *Maktens ansikter*, Oslo 1981.
- Halsaa Beatrice, *Ingen heksekunst*, Oslo 1984.
- Halsaa Beatrice, Eduards Maud, Skjeie Hege, "Likestilling: Hvor likt?" i *Det uferdige demokratiet*, a a.
- Hellevik Ottar & Skard Torild, *Norske kommunestyre: plass for kvinner?*, Oslo 1985.
- Hernes Helga, *Staten: Kvinner ingen adgang?*, Oslo 1982(a).
- Hernes Helga, "Offentliggjøringen av familien" i *Kvinneforskning*, (red) R Haukaa et al, Oslo 1982(b).
- Hernes Helga, "Die geteilte Sozialpolitik" i *Wie männlich ist die Wissenschaft?*, (red) Hausen & Nowotny, 1985.
- Hernes Helga, "Women and the Welfare State" i *Patriarchy in a Welfare State*, (red) H Holter, Oslo 1984.
- Lafferty William, *Participation and Democracy in Norway*, Oslo 1981.
- MacKinnon Catherine, "Feminism, Marxism, Method and the State" i *Signs*, vol 7, nr 3, 1982.
- Pateman Carole, "Women, Nature and Suffrage" i *Ethics*, 90/4, 1982.
- Sapiro Virginia, "When are Interests Interesting?" i *The American Political Science Review*, 75/3, 1981.
- Schive Janneke van der Ros, "Kvinneres representasjonsvillkår i norske kommuner", i *Tidsskrift for samfunnsforskning*, nr 22, 1981.
- Schive Janneke van der Ros, "Forskning om kvinner i politiske eliter: en litteraturoversikt" i *Politico* nr 44, 1983.
- Schive Jannike van der Ros, "Class, gender and participatory behavior in Norway", kommer i *Political Psychology* 1985.
- Schive Janneke van der Ros, "Women's status in politics in the Nordic Countries" i *Canadian Women's Studies*, 1985.
- Skard Torild, *Utvagt til Stortinget*, Oslo 1980.
- Skard Torild, *Hverdag på Løvebakken*, Oslo 1981.
- Skjeie Hege, "Likestillingsloven som beslutningsprosess eller De som lo først, lo best", hovedoppgave i statsvetenskap, Oslo 1982.
- Skjeie Hege, *Fortrinnsrett – ingen forpliktelse. Om bruk av fortrinnsrett i den offentlige likestillingspolitikken*, Oslo 1985.

Denna artikel är en något reviderad version av ett inlägg som hölls vid Institutt for statsvitenskap, Oslo universitet 1982. Litteraturhänvisningarna är inte fullständiga men återspeglar tendenserna inom de senaste årens statsvetenskapliga kvinnoforskning. Ingen hänsyn har tagits

till den sociologiska litteratur som intresserar sig för politiska ämnen. För övrigt hänvisas till serien "Kvinnerns levkår og livsløp" som innehåller annat material om politiska ämnen.

Helga Maria Hernes
Översättning: Catta Jönsson

Danmark

Forskningsområdet kvinnor och politik är mycket omfattande och svårt att avgränsa. Det gäller speciellt när man – som vi – anknyter till den nya kvinnorörelsens och kvinnoforskningens breda definition av begreppet *politik*. Vi ska strax diskutera detta politikbegrepp och jämföra det med en snävare uppfattning om vad som är politik och politisk aktivitet.

Vi har valt att syssla med forskning på danska om kvinnor och politik i Danmark, och vi menar att det inte är möjligt att göra en redogörelse utifrån en entydig och linjär utvecklingsbetraktelse. I stället anser vi att det är mer täckande att göra en skiss av forskningen utifrån två huvudtraditioner och forskningsmiljöer som enligt vår uppfattning har dominerat dansk forskning om kvinnor och politik. Den ena är den tradition som knyter an till *kvinnoörelsen* och *kvinnoforskningen*, och den andra är den som hänger ihop med framväxten av en *politologi*, dvs den etablerade vetenskapen om politik. Vi redogör för traditionerna och deras utvecklingsdrag var för sig. Det gör vi inte för att skapa en klyfta, utan för att vi bl a tycker att båda traditionerna har präglats av mycket olika infallsvinklar och influerats av olika teori- och metoddiskussioner. Vi kommer till slut in på det faktum att de båda traditionerna under de senaste åren har påverkat varandra så att det blivit svårare att sätta upp skarpa gränser mellan dem.

Politikbegreppet

Det finns många olika uppfattningar om vad som är politik, var någonstans politiska

aktiviteter äger rum och vad de omfattar. Den traditionella politologiska forskningen har opererat med ett mycket snävt politikbegrepp. Den har lagt mest vikt vid de aktiviteter som försiggår i den offentliga sfären och framför allt vid väljarbeteende, politiska eliter och aktiviteter i förhållande till offentliga myndigheter.

Den nya kvinnorörelsen (rödstrumporna) och den forskning som uppstod med anknytning till den, har från början gjort upp med den uppdelning mellan offentligt och privat som det kapitalistiska och patriarkala samhället bygger på. Med sin paroll om att *det privata är politiskt* ledde den till en uppgörelse med den traditionella och snäva avgränsningen av politik. Kvinnorörelsen var själv ett exempel på en ny typ av politisk organisation genom att den med sin horisontella och informella struktur var helt olika de mycket mansdominerade och hierarkiska organisationer som dominerade den politiska arenan. Den nya kvinnorörelsen avstod till skillnad från den gamla (Dansk Kvindesamfund m fl) från att kräva formellt politiskt inflytande i det politiska systemet. Den satsade på utomparlamentariska aktioner, bl a i insikt om att de gamla kvinnoorganisationerna bara i mycket liten utsträckning hade fått det inflytande som de krävde.

Den skillnad som ligger i att forska med det snäva eller med det breda politikbegreppet är inte bara en skillnad mellan att dra in en eller flera av vardagslivets sfärer, utan är också en fråga om *makt*. Den politiska vetenskapens användning av ett mycket snävt politikbegrepp avspeglar således det könsdominansförhållande som existerar i samhället i stort. Bristen på intresse för kvinnors politiska aktiviteter som kännetecknar den politiska vetenskapen, ligger alltså helt i linje med mäns makt att under historiens gång utesluta kvinnor från formell politisk makt och politiskt inflytande.

Det finns emellertid inte något brukbart förslag på hur man kan använda och avgränsa det breda politikbegreppet och vi har därför också haft problem när vi gjorde denna översikt. Vi har valt att ta upp några texter, som vi anser är centrala för att bely-

sa förhållandet mellan kvinnor och politik, men vi har i strid med vår egen uppfattning varit tvungna att utelämna forskning som begränsar sig till politiska områden som avlönat och oavlönat arbete, facklig organisering m m, eftersom denna översikt annars skulle bli alltför omfattande. I det följande ska vi referera huvudkonklusioner i forskningen med hänvisningar till den litteraturlista som avslutar översikten. Siffrorna i parenteserna hänvisar till den kategoriuppdelning i bibliografin som vi har gjort för användbarhetens skull.

Kvinnoforskningen och forskningsområdet kvinnor och politik

Kvinnoforskningen uppstod i nära samband med den nya kvinnorörelsen från början av 70-talet. Rörelsen dominerades i början av yngre kvinnor med anknytning till olika utbildningsinstitutioner och framför allt till universiteten. Kvinnoforskningen hade också nära anknytning till *studentrörelsen* och det antiauktoritära upproret och många kvinnor var aktiva i båda rörelserna.

Studentupproret utvecklades framför allt på universiteten och tog sig uttryck i en våldsam uppgörelse med den borgerliga vetenskapens paradigm och dess positivistiska världsuppfattning. Stora delar av studentrörelsen var involverad i arbetet med att nå fram till nya teoretiska paradigm och tillägna sig och försöka vidareutveckla den marxistiska teorin om utvecklingslogiken i den kapitalistiska ekonomin och politiken.

Kvinnoforskningen hade i början ingen anknytning till de enskilda ämnena. De manliga studenterna beaktade inte kvinnornas situation när de försökte tolka och förklara världen och de brydde sig inte om kvinnoförtrycket i sina försök att ändra den. Kvinnoforskningen utgick först och främst från kvinnorörelsen och från speciella kvinnomiljöer som skilde sig från eller enskilda ämnen eller var tvärvetenskapliga. Exempelvis var Nordiska Sommaruniversitetet och Tværfag i Århus viktiga organisatoriska ramar för kvinnoforskningen i denna första fas och lämnade centrala bidrag till

kvinnoforskningen (1. Arnfred och Syberg red).

En stor grupp av de kvinnor som präglade kvinnoforskningen under dessa år utgick från den marxistiska teorin och arbetade med att klarlägga *kvinnofrågans specificitet under kapitalismen*. De lämnade många centrala bidrag till en materialistisk och historisk förståelse av kvinnornas ställning. I förlängningen av den teoretiska utgångspunkten koncentrerade de sig emellertid först och främst på produktionssfären och i de empiriska analyserna ägnade de sig primärt åt arbetarkvinnornas situation. Utmärkande för denna del av kvinnorörelsen och kvinnoforskningen under dessa år var att könsförtrycket underordnades klassförtrycket.

En annan del av rörelsen tog sin utgångspunkt i *radikala feministiska teorier* och var mer benägna att låta klassproblematiken underordnas könsproblematiken. Motsättningar mellan de olika grupperna tog sig uttryck i fraktionsbildningar inom kvinnorörelsen men märktes inte lika tydligt inom kvinnoforskningen.

Under denna första kvinnoforskningsfas var det framför allt med anknytning till humanistiska forskningstraditioner som några epokgörande bidrag till uppgörelsen med den traditionella kvinnouppfattningen utarbetades. Massmediernas stereotypa kvinnobilder analyserades i några rapporter, vilka kom att fungera som väsentliga argument i kvinnorörelsens kritik av den traditionella kvinnorollen (8. Bolvig m fl, Arnfred m fl).

Kvinnorörelsens historia – både den gamla och den nya – analyserades när man summerade erfarenheter och synliggjorde kvinnors politiska aktiviteter. Detta gjordes utifrån olika teoretiska och politiska utgångspunkter (2. Dahlerup, 1977 Dahlsgård (red), Flensted-Jensen m fl).

Organisatoriskt och teoretiskt uppmjukades under andra hälften av 70-talet den gamla uppdelningen mellan att ta kön respektive klass som utgångspunkt. Med nya teorier undersökte man *kvinnors livssamhang* och på marxistisk grundval fokuserade man på den kvinnliga erfarenhetsvärden

Suffragett och polisman 1908. The Museum of London.

och framför allt på reproduktionssfären (8. Prokop). Detta gav inspiration till en ny diskussion om kvinnopolitikens utgångspunkt där det underströks att den starka fokuseringen på produktionssfären gjorde att man missade kvinnornas vardagserfarenheter (1. Arnfred m fl, Haugaard).

Med anknytning till den politiska vetenskapens forskningsområden har det efter hand utvecklats en mycket omfattande kvinnoforskning. Många analyser har tagit sin utgångspunkt i en kritik av denna vetenskaps osynliggörande av kvinnor och i en kritik av det snäva politikbegreppet. Samtidigt har kvinnors *politiska aktiviteter* kartlagts och analyserats och de har gjorts analyser av *kvinnors politiska attityder* i vid bemärkelse (1. Bakke, 4. Bak-Hansen & Lund Christiansen). *Kvinnors väljarbeteende* har varit föremål för intresse (3. Dahlerup, 1979, 4. Dahlerup, 1984, Mannila m fl), *kvinnors representation* i riksdag, kommun och lands ting har kartlagts och analyserats (6. Man-

nila m fl, Thorbek, Wamberg), och även *kvinnors ställning inom partier* och några *partiers kvinnopolitik* har analyserats (5. Dahlerup, 1979 Markussen). Ett speciellt forskningsområde har utvecklats med anknytning till den juridiska forskningstraditionen, och *kvinnointressen i lagstiftningen* har kartlagts systematiskt (7. Nielsen & Thorbek, *Årbøger for kvinderet*). Slutligen har det börjat utvecklas ett forskningsområde kring *feministisk statsteori* och förhållandet mellan *kvinnorna och välfärdsstaten* (7. Borchorst & Siim, 1984a, 1984b).

Politologin och forskning om kvinnor och politik

Forskning om kvinnor och politik har definitivt inte haft någon framträdande plats inom den politiska vetenskapen. Det finns enstaka mindre exempel på analyser av kvinnors väljarbeteende och representation i det politiska systemet (6. Pedersen), och kön har också tagits med som en variabel i många analyser av väljarbeteende, bl a för att känsloteorin är stabil och pålitlig att arbeta med. Men i det stora hela har kvinnor och deras politiska aktivitet osynliggjorts inom den politiska vetenskapen. Det hänger som tidigare nämnts samman med att politologin opererar med ett snävt politikbegrepp och uttrycker en påfallande brist på intresse för kvinnors politiska erfarenheter och bristande politiska makt och inflytande.

Politologins patriarkala karaktär har också tagit sig uttryck i generaliseringar utifrån manliga normer och därför framstår den som könlös även om det oftast har rört sig om män. Exempelvis hävdas det ofta att *man* fick allmän rösträtt 1848 trots att det var *männen* som fick det (kvinnorna fick det först 1915). Trots bristen på analyser av kvinnors politiska aktivitet har det ofta hävdats att kvinnor är mer konservativa än män och att deras politiska åsikter har styrts av männens. Dessa slutsatser har varit mycket seglivade trots att de bara i mindre omfattning har varit föremål för närmare granskning av politologer.

Med tiden har det skett en utvidgning av

politikbegreppet, så att det tex har blivit vanligt att ta med gräsrotsaktiviteter i analyser av politisk aktivitet; men det är fortfarande så att man kan skriva stora verk om politiskt deltagande där kvinnor är så gott som frånvarande (8. Damgaard m fl).

Trots det menar vi att det finns tecken på en uppmjukning av fronterna mellan den politologiska forskningen och kvinnoforskningen eftersom det under de senaste åren faktiskt har gjorts politologiska undersökningar av kvinnors politiska beteende. Det har således genomförts flera analyser av kvinnors väljarbeteende och representation i kommunalpolitik (6. Bentzon, 1978, 1979 och 1981). Här har man också försökt ta med en förståelse för speciella kvinnovärden och kvinnoerfarenheter i tolkningen, även om det enligt vår uppfattning har skett mycket sporadiskt och ytligt. Avslutningsvis ska vi lite mer på djupet gå genom två exempel på politologisk forskning som undersöker kvinnor och politik, och som enligt vår uppfattning visar att fronterna mellan kvinnoforskningen och politologin håller på att uppmjukas.

Jørgen Goul Andersen undersöker i boken *Kvinder og politik* förhållandet mellan de förändringar som skett i kvinnors livslopp under 70-talet och de förändringar som skett i kvinnors politiska inställning och väljarbeteende. Bokens intention är bl a att göra upp med generaliseringen att kvinnor skulle utgöra en speciellt konservativ och samhällsbevarande kraft. Tvärtom visar Goul Andersen att det finns något som tyder på att "den nya kvinnorollen" åsiktsmässigt för kvinnorna till vänster i det politiska spektrumet. Detta motiverar han med vad han kallar kvinnors anknytning till de reproduktiva intressesfärerna.

Lise Togeby undersöker i boken *Politik – også en kvindesag* det som Goul Andersen avgränsar sig ifrån, nämligen frågan om kvinnors politiska deltagande, och det gör hon i vid bemärkelse. Hon tar sin utgångspunkt i unga kvinnor, eftersom de i högre grad än de äldre generationerna speglar effekten av de samhälleliga förändringarna i kvinnors situation. Undersökningen visar också att de unga kvinnornas politiska akti-

Kvinnotåget till Amalienborg, 1915. Köpenhamns stadsmuseum.

vitet inte skiljer sig väsentligt från mäns. Vidare visar hon att kvinnor hävdar feministiska ståndpunkter och hon menar att dessa ofta är förbundna med politisk radikalitet.

De båda bidragen kompletterar alltså varandra genom att förhålla sig till olika sidor av politisk aktivitet, och vi menar att båda rymmer en begynnande uppgörelse med det snäva politikbegreppet. De visar stor förståelse för de reproduktiva intresseområdenas betydelse för diskussionen om kvinnor och politik och kvinnoaspekten inte bara synliggörs utan görs till själva undersökningsområdet. Båda drar in såväl politologiska förklaringar och teorier som resultat från kvinnoforskningen, men det sker på mycket olika sätt.

Goul Andersen polemiserar mot kvinnoforskningen. Han framhäver bl a att kvinnoforskningen har utvecklats utan hänsyn till klasskillnader mellan kvinnor och karakteriserar den som ahistorisk, samtidigt som han i hög grad bygger på dess slutsatser om historiska förändringar i kvinnors

situation. Hans historiska perspektiv bygger på den tioårsperiod under vilken hans egna surveyundersökningar gjordes.

Lise Togeby gör en mycket mer konstruktiv genomgång av olika teoris förklaringsvärde för kvinnors politiska aktivitet både inom politologin och kvinnoforskningen. Hon genomför en briljant sammanställning och diskussion av de olika teorierna. Hon når också längre i sin analys av de reproduktiva intressena, bl a för att hon beaktar de maktperspektiv som patriarkatsteorierna reser.

Möjlig dialog

I skärningspunkten mellan de olika traditionernas förklaringar och resultat ser vi några fruktbara perspektiv för utvecklingen av forskningsområdet kvinnor och politik. Om denna positiva dialog får möjligheter att utvecklas kommer det att bli lättare att bearbeta de frågor som enligt vår uppfattning behöver lösas inom forskningsområdet. Det gäller för det första en fortsatt dis-

kussion av teorier om och *förklaringar* till skillnaden mellan mäns och kvinnors politiska aktivitet, makt och inflytande. För det andra menar vi att det är nödvändigt att försöka *utvidga politikbegreppet*, men så att det också kan rymma gränserna mellan politisk aktivitet och annan aktivitet. För det tredje saknar vi en fruktbar diskussion av hur de *kvantitativa analysmetoder*, som har dominerat politologin, och de *kvalitativa*, som har utvecklats inom delar av kvinnoforskningen, kan komplettera varandra. Det är viktigt för att få med de många klagörande perspektiv på kvinnor och politik som en bred politikuppfattning öppnar för.

Vi är tyvärr medvetna om att möjligheten till dialog bara står öppen för en begränsad grupp. Därför kommer det också i fortsättningen att vara nödvändigt att visa hur kvinnor osynliggörs i många analyser av politik. Men vi hoppas att fler och fler politologer börjar förhålla sig seriöst till kvinnoforskningen.

BIBLIOGRAFI

1. *Kvinnor och politik i vid bemärkelse/politikbegreppet*
 Arnfred Signe m fl, "Hvor skal kvindepolitikken tage sit udgangspunkt?" i *Udkast*, nr 2 1980, s 155–180.
 Arnfred Signe, Syberg Karen (red), *Kvindesituation og kvindebevægelse under kapitalismen*, Nordisk Sommeruniversitets skriftserie nr 4, GMT 1974.
 Bakke Marit, "Kvinner som politiske aktører" i *Politica*, nr 4 1979, s 91–114.
 Haugaard Lis, "Forskelsfeminisme" i *Grus*, nr 10 1983, s 42–63.
 Holm Gretelise, *Et hjerteangående*, Kommune-tryk 1982.
 Plum Elisabeth, Smith Dorrit, *Kvindefrigørelse er mer end ligestilling*, Institut for Socialvidenskab, RUC, Institutets skriftserie nr 4 1980.
2. *Kvinnorörelse*
 Dahlerup Drude, "Et selvstændigt kvindeparti? Den danske kvinders bevægelse efter stemmeretten var vundet, 1903–18" i *Kvindestudier*, Nynne Koch (red), Fremad 1977, s 149–197.
 Dahlsgård Inga (red), *Kvindebevægelsens – hvem – hvad – hvor*, Politikens Forlag 1975.
- Flensted-Jensen Elisabeth m fl, *Mellem opgør og tilpasning. Kvindebevægelse og kvindesituation i Danmark siden 68*, Modtryk 1977.
3. *Kvinnopolitiska aktiviteter och kvinnors deltagande i politiken*
 Dahlerup Drude, "Udviklingslinier i kvinders politiske deltagelse og repræsentation i Danmark" i *Dansk politik i 1970-erne*, Mogens N Pedersen (red), Samfundsvidenskabeligt forlag 1979, s 11–150.
 Togeby Lise, *Politik – også en kvindesag*, Politica 1984.
4. *Kvinnopolitiska hållningar*
 Andersen Jørgen Goul, *Kvinder og politik*, Politica 1984.
 Bak-Hansen Anne & Christiansen Birgitte Lund, *Hug en hæl og klip en tå – eller skaf et par nye sko. En undersøgelse af sammenhængen mellem kvinders politiske aktivitet, kvinders levevilkår og politikens form og indhold*, specialeopgave, Institut for Statskundskab, Århus 1982.
 Dahlerup Drude, "Kvinderne – en ny vælgergruppe" i *Valg og vælgeradfærd. Studier i dansk politik*, Jørgen Elklit & Tonsgaard (red), Politica 1984.
5. *Kvinnor i partier/partiernas kvinnopolitik*
 Dahlerup Drude, "Kvinders organisering i det danske Socialdemokrati 1908–69. For og imod en selvstændig socialistisk kvindebevægelse" i *Meddelelser om forskning i arbejderbevægelsens historie*, nr 13 1979, s 5–35.
 Markussen Randi, "Socialdemokratiets kvindeopfattelse og – politik fra 1960–79" i *Den jyske historiker*, nr 18 1980, s 13–169.
6. *Kvinnorepresentation*
 Bentzon Karl-Henrik, *Kvindelige og mandlige kommunalpolitikere*, Institut for samfundsfag og forvaltning, arbejdsrapport 1979/20.
 Bentzon Karl-Henrik, *Kvinderne og den kommunale valgret*, Institut for samfundsfag og forvaltning, arbejdsrapport 1979/20.
 Bentzon Karl-Henrik, *Kommunalpolitikere*, Samfundsvidenskabeligt forlag 1981.
 Haavio-Mannila Elina m fl, *Det uferdige demokratiet. Kvinner i nordisk politik*, Nordisk Ministerråd 1983.
 Ligestillingsrådet, *Folketingsvalget den 23 oktober 1979 – en ligestillingsmæssig belysning*, arbejdsrapport nr 1 1980.
 Ligestillingsrådet, *Kvinderepresentation i offentlige udvalg*, arbejdsrapport nr 3 1980.
 Ligestillingsrådet, *Valgene i 1981 – en ligestillingsmæssig belysning*, arbejdsrapport 5 1982. (Med tillägg av folketingsvalet 10 jan 1984.)

Pedersen Mogens N, "Kvindernes mobilisering i dansk politik" i *Danske Økonomer*, nr 24 1965.

Thorbeck Jytte, "De skandinaviske valg- og partisystemers betydning for kvinder", *Årbog for Kvinderet 1978*, Juristforbundets forlag 1978.

Wamberg Ulla, *Kvindens deltagelse i de kommunale og amtskommunale valg i Danmark 1909-66 - med en sammenligning med Norge*, specialeopgave, Institut for statskundskab, Århus Universitet 1980 (eget tryck).

7. Kvinnokrav i lagstiftningen

Borchorst Anette & Siim Birte, *Kvinder i velfærdsstaten - mellem moderskab og lønarbejde gennem 100 år*, Aalborg Universitetsforlag 1984(a).

Borchorst Anette & Siim Birte, "Kvindens magt og afmagt - radikaliserings af kvinderne i 80'erne?" i *Samfundsøkonomen* nr 3 1984(b), s 12-17.

Nielsen Ruth & Thorbeck Jytte, *Ligestillingslovgivning*, Juristforbundets forlag 1976.

Årbog for kvinderet, Juristforbundets forlag 1978-1984.

8. Diverse

Arnfred Signe m fl, *Udsigten fra det kvindelige univers. En analyse af Eva*, Røde Hane 1971.

Bolvig Kirsten m fl, *Søndags-BT. Rapport om en succes*, Gyldendals 1971.

Damgaard Erik (red), *Folkets vej i dansk politik*, Schultz 1980.

Prokop Ulrike, *Kvindelige livssammenhæng*, GMT 1976.

Pågående projekt

Christensen Ann-Dorte - kandidatstipendium på Aalborgs Universitetscenter, bla om kvinnorna i de nya sociala rörelserna.

Dahlerup Drude - en bok om kvinnorörelsen och staten i Danmark från 1871 fram till i dag. Hon arbetar också med ett projekt för Nordiska Ministerrådet, *Kvinder i politiske beslutningsprocesser i Norden - gamle barrierer og nye muligheder*.

Vi tackar Drude Dahlerup, Lise Togeby och Karl-Henrik Bentzon för hjälpen med att få en överblick över forskningsområdet.

Anette Borchorst
Ann-Dorte Christensen
Översättning: Catta Jönsson

Finland

Om än de finländska kvinnorna kommit tidigt in i politiken gäller inte samma sak för statskunskapen. Enligt 1980-års statistik var kvinnornas andel av ordinarie lärartjänstinnehavare i statsvetenskapliga ämnen 4%. Av totalt femton statsvetare utgör 4% bara två kvinnor. Då män sällan bedriver kvinnoforskning betyder detta att resurserna för kvinnoforskning inte är stora.

Detta betyder dock inte att forskning om kvinnor och politik inte skulle finnas eller ha funnits i Finland. Den har ofta producerats av andra samhällsvetare, sociologer och socialpolitiker. Och ser man på grundutbildningsnivån - där det finns många kvinnor - är antalet kandidatavhandlingar inte alls få.

De kvinnor som arbetat med statsvetenskaplig kvinnoforskning i Finland har hittills haft rätt sporadisk kontakt med varandra. Många har deltagit i en arbetsgrupp kring kvinnor och ledarskap, en underavdelning av gruppen kring kvinnor och arbete, vars koordinering finansierats av Finlands Akademi. Statsvetenskapliga föreningens årliga politikforskningsdagar hade för första gången en kvinnoarbetsgrupp i slutet av 70-talet, för andra gången år 1984 i Tammerfors kring temat kvinnor och makt. Vi hoppas dock få bättre kontakt med varandra bl a i samband med organiseringen av den nordiska forskarkursen "Kvinnor och makt: kvinnoperspektiv på välfärdsstaten" i Tammerfors i maj 1985.

Det följande blir alltså inte någon beskrivning över kollektiv och självreflektiv medvetandeutveckling; för det har forskarsamhället varit för litet och splittrat. Kvinnoforskningens utveckling syns mig följa kvinnorörelsens aktiva perioder och den allmänna könspolitiska debatten i landet. Kvantitativt sett har forskningen haft två aktivitetshöjder, under åren 1968-72 och från 1978 framåt; alltså med några års eftersläpning från kvinnorörelsens aktiva perioder. Även rörelsens ideologiska innehåll avspeglas i forskningen. I Finland var 60-talets jämlikhetsrörelse och 70-talets nya

kvinnorörelse rätt distinkta. Riitta Jallinoja konstaterar, att traditionsbrytningar mellan de olika rörelserna varit mycket kraftiga, trots att de två rörelserna tidsmässigt kom så nära varandra. Detta kan väl gälla även forskningen. Traditionsbrytningar innebär risker med att man oreflekterat glömmar bort det som gjorts tidigare. Därför skall jag börja översikten från 60-talet.

En orsak till beaktandet av jämlikhetsforskningen är också att det inte är självklart hurudana frågor den nya kvinnoforskningen ställer till just ämnet statskunskap eller politikforskning. Misslyckas vi i att reflektera över frågeställningarna – de gamla och de nya – förblir kvinnoforskningens kritiska potentialer outnyttjade. Genom att sätta sig själv i ett historiskt sammanhang kan kvinnoforskningen bättre bryta sina gränser. Och helt konkret: en ny läsning av den tidigare forskningen kan ge rätt spännande ingredienser för nya frågeställningar.

60-talets arv

Under den finländska statskunskapens historia har två kvinnor disputerat i ämnet: Lolo Krusius-Ahrenberg år 1934, en idéhistoriker som blev utnämnd till professor år 1948, samt Raili Ruusala år 1972. För att komma till kvinnor som forskningstema måste man dock börja med sociologi: år 1968 mitt i den hetaste könsrollsdebatten gav Elina Haavio-Mannila ut boken *Den finländska kvinnan och mannen* (finns enbart på finska). Arbetet avspeglar tidsandan i mycket. I 60-talets optimistiska anda tänkte man att könsrollsdistinktionen berodde på attityder som nog skulle ändras relativt lätt och inom en snar framtid: könsrollerna skulle försvinna. Efter den aktiva könsrollsdebatten försvann nog könsarbetsfördelningen från människornas medvetande men inte ur verkligheten. (En kartläggning över 60-talskvinnans aktivitet finns på svenska i Elina Haavio-Mannilas artikel i "Kynne eller kön", 1966.)

Av Elina Haavio-Mannilas flitiga produktion tar jag upp artikeln "Sex Roles in Politics" (Scandinavian Political Studies

1970), som behandlade kvinnors och mäns röstningsbeteende och framgång i val. En analys av 1951-års data visade att små skillnader i kvinnors och mäns röstningsbeteende korrelerade med hög urbaniseringsgrad. Starka klasskonflikter (inbördeskriget), socialdemokratisk tradition och religiositet gav stora skillnader i röstningsaktivitet. Skillnaden var mindre i kommuner där det politiska fältet inte var polariserat. Kvinnor visade sig bli invalda i nästan samma mån som de blivit nominerade till kandidater; det finländska valsyste­met diskriminerade inte kvinnor. Typiskt för tiden tyckte forskaren att, för att kunna eliminera könsrollerna borde både kvinnor och män rösta på både kvinnor och män. Ifall enbart kvinnor röstade på kvinnor skulle man skapa "ett kvinnoparti", vilket tydligen inte var att rekommendera. Men författaren trodde nog inte heller att kvinnorepresentationen skulle öka utan kvinnors kamp, i stil med den amerikanska "woman power"-rörelsens aktivitet.

Raili Ruusalas rapporter om vänsterpartiernas kvinnoorganisationer är ur dagens perspektiv kanske intressantare än ur 60-talets, då de skrevs (finns enbart på finska). Hon frågade sig om partiernas kvinnoorganisationer fyllde sina uppgifter som partiets hjälporgan i rekrytering och upplysningsverksamhet, eller om de fungerade som påtryckningsgrupper i förhållande till partiet. Organisationens mål och strategier undersöktes under perioden 1944–62. De visade sig vara rätt olika: folkdemokraternas kvinnoförbund var inriktat på fredsarbete på massbasis (namninsamlingar) medan socialdemokraternas kvinnoförbund dels fungerade som påtryckningsgrupp för att få kvinnor invalda, dels arbetade med sociala frågor (semestrar för mödrar, hushållsupplysning). Författaren kritiserade de socialdemokratiska kvinnornas sociala verksamhet för att medlen (social verksamhet) kunde bli ett självändamål som inte främjade målen (mobilisering av kvinnor i partiet) – något som den nya välfärdsstatsforskningen väl kunde omvärdera.

Vid Tammerfors Universitet fanns ett intresse för kvinnofrågor i början av 70-talet.

Aino Saarinens studie över kvinnliga riksdagsledamöter agerande under 1968-års riksdag band redan ihop kvinnors uppgifter i könsarbetsfördelningen med politikens innehåll: sociala och kulturella frågor.

Jag har velat visa att redan jämlikhetsforskningsperioden producerade intressant och grundläggande forskning om kvinnors organisering och politiska beteende; forskning som kunde bygga en grund för en helhetsmässig framställning över kvinnors politiska kultur i ett historiskt perspektiv.

På väg mot nya frågeställningar

Efter jämlikhetsforskningens aktiva period förklarades forskningsdiskussionen kring mitten av 1970-talet. FN:s kvinnoår gav dock anledning till utgivning av en antologi *Jämställdhet – utveckling – fred* (Holmberg 1975). Riitta Auvinens avhandling i socialpolitik *Kvinnan i mannens samhälle* (1977, på finska) kom mellan de två perioderna. Avhandlingens utgångspunkt är könsarbetsfördelningen som den primära arbetsfördelningen och diskussionen om männens kontroll över kvinnornas reproduktiva kapacitet. Arbetet strävar till att skapa en helhetlig historiesyn och en teoretisk modell över könsstratifikation.

Kvinnors representation i politiska organ hade ju ökat kraftigt från och med slutet av 60-talet. Elina Haavio-Mannila letade efter strukturella förklaringar till detta i artikeln "Changes in sex roles in politics as an indicator of structural change in society" (*International Journal of Sociology* no 3/1978). Den förklarande faktorn visade sig vara modernisering; utvecklingsnivå, urbaniseringsgrad och ekonomisk utveckling. Sirkka Sinkkonen tillämpade också moderniseringsperspektivet i sin analys över kvinnorepresentationen i kommunala organ (1979, på finska).

Samtidigt som kvinnors representation i politiska organ ökade förändrades dock maktfördelningen i samhället. Sirkka Sinkkonen fäste redan 1977 uppmärksamhet vid paralleliteten av dessa förändringsdrag: koncentrationen av makten i den finländska politiska kulturen, tjänstemännens och

de korporativa agenternas ökade betydelse – och inga kvinnor i de organ som fått mera makt. Hon ställde även frågan om kvinnorepresentationens betydelse för politikens innehåll och olika policy-sektors vikt. Om förutsättningarna för att mängden (kvinnorepresentation) skulle övergå till innehåll har Sirkka skrivit även i övrigt. Den nya forskningen har på många sätt rört sig i spänningsfältet mellan kvinnors representation och representationens betydelse, och bakom detta mellan normativ och funktionalistisk demokratisyn, vilket Viveca Ramstedt-Silén påpekat. Samma spänningsfält avspeglas kanske i *Det ofärdige demokratiet*.

Forskningen över kvinnors mobilisering har behandlat dels kvinnoaksrörelsen, dels kvinnors organisering i andra organisationer – en tudelning vars betydelse har problematiserats. Riitta Jallinojas avhandling *Den finländska kvinnoaksrörelsens kamppioder* (1983, på finska) är en grundlig genomgång av den gamla kvinnoaksrörelsen 1884–1908, 60-talets jämlikhetsrörelse 1966–70, och den nya feministiska rörelsen 1973 och framåt. Riitta Jallinoja konstaterar att rörelserna uppstått som reaktioner på förändringar i kvinnors livssituation, men det ideologiska innehållet har utformats med lång tidseftersläpning, när förändringen sedan länge skett. Rörelserna har alltid anknutit sig till allmänna "bildade" rörelser, i brytningsskeden. Den finländska forskningen över kvinnoaksrörelsen har, tror jag, mycket betonat rörelsernas bindningar till samhällets förändring. I Finland är forskningens direkta förmedling till samhällelig praxis eller ens offentlighet inte allmän, sällan tänkbar. Detta avspeglas även i relationen mellan kvinnorörelsen och kvinnoforskningen.

Irma Sulkunen har betonat distinktionen mellan kvinnorörelsen (kvinnors organisering allmänt taget) och kvinnoaksrörelsen (uttryckligen för förändring i kvinnors ställning). Sekelskiftets stora kvinnorörelser var enligt henne de stora medborgarorganisationerna, nykterhetsrörelsen, ungdomsrörelsen och den dåtida stora socialdemokratiska rörelsen. Även Aino Saarinen ser

Valaffisch från 1936. Arbetarrörelsens arkiv.

kvinnors organisering i kvinnoaksrörelsen som "isbergstoppar" och framhäver att politikbegreppet borde utvidgas: kvinnor borde inte ses enbart som en marginalgrupp i männens politiska institutioner. Kvinnors organisering borde ses som en del av kvinnors livshelhet och könsarbetsfördelningen: kvinnors politiska kultur borde ställas i forskningens fokus.

Utvidgningen av politikbegreppet leder till ny syn på politikens former och former för organisering. Ainos artikel över 1800-talets kvinnoorganisationer visade att deras arbete redan var välfärdsstatens pionjärbete på frivillig basis. Men hur utvidga politikbegreppet? Sirkka Sinkkonen och Eva Hänninen-Salmelin försökte 1979 ur empiriska utgångspunkter utveckla en politiktypologi som skulle beakta kvinnoorganisationernas agenda-building. Den av kvinnor förda politikens innehåll har på riksdagsnivå analyserats av Sinkkonen och Haavio-Mannila (se Rendell, M red.: *Women, Power and Political Systems*). Viveca Ramstedt-Silén har beskrivit skillnader i kvinnors och mäns politikkultur inom det socialdemo-

kratiska partiet. Kanske kvinnors politikbegrepp inte enbart gäller politikens innehåll utan också form. Även i Finland finns det tecken på att den politiska könsarbetsfördelningen förändrats så att kvinnor oftare är anhängare av alternativrörelser, grön politik och gröna policy-lösningar.

Varthän går vi?

Vi kan se att forskningen om kvinnor och politik avspeglar en förändring i värderingar från viss grad av förakt för kvinnors politiska verksamhet till ett värdesättande av den, dvs den uppfattas vara värd att forska i. Vi är inte mera i den situationen där kvinnors politiska aktivitet uppfattas snävt eller ahistoriskt. Detta har t ex Sirkka Sinkkonen för några år sedan kritiserat forskningen för.

Men kvinnoforskningens bidrag är kanske inte bara additiv, komplementär i förhållande till mainstream-forskningen. Dess syfte är kanske inte enbart att synliggöra kvinnors verksamhet och utgöra ett tillägg till den rådande forskningsinriktningen.

Det är inte nödvändigt att ställa kvinnoforskningens komplementära karaktär mot dess nyskapande, men det är kanske ändå bra att komma ihåg denna distinktion på grund av att den har praktiska konsekvenser. Om vi utgår från det komplementära kunskapsintresset bör vi utvidga politikbegreppet, synliggöra kvinnors politiska kultur och kvinnors värden. Vi bör ur ett nytt perspektiv värdera forskning som kanske redan gjorts inom andra samhällsvetenskaper och sätta den i ett nytt sammanhang. Det innebär att vi måste samarbeta med andra samhällsvetare – och det är inte illa.

Men för att kunna förklara varför kvinnor blivit osynliggjorda och varför de bär på sina specifika värderingar bör man kanske ifrågasätta och studera de mest centrala begreppen och de teoretiska strukturerna i ämnet statskunskap.

*Jag hoppas att *Det uferdige demokratiet*, ett storarbete av en nordisk forskargrupp, redan är vår gemensamma egendom. Därför har jag inte kommenterat den särskilt.

Marja Keränen

Sverige

Kvinnor och politik är ett stort forskningsområde som berör frågeställningar och problem inom såväl statskunskap som sociologi, rättssociologi, juridik, historia m fl discipliner. Men forskningens omfattning måste betecknas som begränsad. I statskunskap håller endast en dryg handfull personer på med avhandlingar eller projekt som är specifikt kvinnoorienterade. Men det är i gengäld bredd på verksamheten.

Det är just variationerna i forskningsinsatserna som skall presenteras i det följande. Man kan dela in dem i fyra typer. Gränserna skall inte hårdas, framför allt inte mellan de två första typerna.

*

Den *första* inriktningen gäller urvalsprocessen för politiskt deltagande, dvs röstning och valdeltagande jämte väljarnas attityder till olika politiska frågor, rekryteringsprinciper, partiernas propaganda och nomineringsförfarande, andelen män och kvinnor på valbar plats samt valda ledamöter i folkvalda församlingar och andra organ.

På det här området kan vi se tillbaka på en rad studier, med början i Herbert Tingsens *Political Behaviour* (1937), som på någon eller några sidor tar upp kvinnornas politiska beteende. Bland annat har man konstaterat att kvinnor varit mer konservativa än män, att de oftare stått på icke-valbar än valbar plats, att gruppen kvinnor ägnats betydligt större uppmärksamhet än gruppen män i partipropagandan och att kvinnornas fackliga passivitet är till skada för demokratin inom fackföreningsrörelsen. Det finns ingen anledning att betvivla riktigheten i uppgifterna men problemet är att analysen inte gäller kvinnornas verklighet utan männens. De underliggande och outtalade normerna om varför det ser ut som det gör har inte ifrågasatts, endast bekräftats. Vi har inte bibringats några nya insikter.

Ett kvinnoperspektiv på dessa frågor kan vara att utgå ifrån att kvinnornas attityder och aktivitetsmönster är "normala". Det i sin tur innebär ett intresse för hur kvinnor

organiserar sig, speciellt kvinnorörelsens verksamhet och betydelse. Frågan varför kvinnor inte är lika aktiva som män besvaras inte med bristande motivation utan med att rekryteringsprinciperna stänger ute kvinnor. Det innebär också en övergång från att resonera i termer av individuella resurser till att klarlägga regelsystemet och maktutövningen i politiken. Dessutom ifrågasätts höger-vänsterskalans lika giltighet för män och kvinnor. Kvinnors önskemål om ett annat samhälle kan kanske inte tillgodoses av de traditionella partierna. Några exempel skall ges på forskning inom det här området.

En av de första studierna av *Kvinnor och politik* (1977) gjordes av Maud Eduards och var en direkt följd av kvinnoåret 1975. Det året gick nämligen UHÄ ut till universiteten och föreslog att kvinnoaspekter skulle tas upp i kursutbud och litteratur. Boken, som huvudsakligen kom till för att användas i undervisningen i statskunskap, är en sammanställning av forskningsläget – fakta om kvinnors och mäns politiska deltagande samt förklaringar till könsskillnaderna. Boken följdes upp några år senare med rapporten *Kvinnorepresentation och kvinnomakt* (1980), som bland annat sökte förklaringar till kvinnoandelen i skilda kommuner och i olika typer av statliga utredningar. Där konstaterades att kvinnorna hade lättast att ta sig till en plats i en utredning via de politiska partierna.

Kvinnornas kommunalpolitiska aktivitet studeras även av statsvetaren Gunnel Gustafsson. Hon intresserar sig främst för kvinnorepresentationens kvantitativa och kvalitativa förändringar. Varför väljs kvinnor in första gången? Varför blir de kvar? Vad representerar de?

Kvinnors organisering är ett annat tema. Här finns en avhandling i sociologi *Studier i den svenska kvinnorörelsen* (1983) av Helena Streiffert som analyserar Fredrika-Bremer-Förbundet, Sveriges Socialdemokratiska Kvinnoförbund samt Svenska Kvinnors Vänsterförbund. I slutordet konstateras att det inte är bristen på särintressen utan de strukturellt betingade barriärerna som hindrat och försvårat kvinnornas mobilisering. Kvinnorna skiljs från varandra genom

Foto Monica Englund, 8 mars i Göteborg 1977.

sina olika lojaliteter; de är bundna till männen, sin klass och sin generation. Och Anita Dahlgren, sociolog, håller på med en studie av *Centerns kvinnoförbunds tillkomst, arbete och utveckling*. Men den nya kvinnorörelsens framväxt och betydelse är alltför lite belyst.

Kan man tala om ett särskilt kvinnomedvetande som identifierar och förespråkar reproduktionssfärens intressen? På vilket sätt ingriper klassfrågor/klassmedvetande i kvinnofrågor/kvinnomedvetande? Vilken betydelse har kvinnornas integrering i den produktiva sfären för deras kvinnomedvetande? Det är några frågor som sociologen Abby Petersen söker besvara i sin artikel "Kvinnofrågor, kvinnomedvetande och klass" (1981), som bygger på en empirisk analys av hur män och kvinnor såg på kärnkraftsfrågan. Det traditionella partisystemet kunde inte avgöra frågan utan en folkomröstning. Attityderna till kärnkraft – 35 procent av kvinnorna röstade på ett ja-al-

ternativ och 47 procent röstade nej – visar att vissa samhällsproblem inte passar in i en politisk höger-vänster-skala.

Ytterligare en attitydundersökning, av statsvetaren Birgit Jonasson, skall slutligen redovisas. Studien utgår från frågan varför kvinnor svarar "vet inte" oftare än män i de svenska väljarundersökningarna. Att granska "vet inte"-svaren är att studera det osynliga. Därmed, skriver Jonasson, blir inte bara kvinnors förhållningssätt till politik tydligare utan även mäns. Syftet med avhandlingen är att beskriva och förklara skillnader mellan kvinnor och män både vad gäller åsiktsförekomst och åsikter i politiska frågor. Den första aspekten är ett försummat område inom väljarforskningen. Man har inte tidigare ställt frågan om det finns skillnader i åsiktsförekomst mellan män och kvinnor i olika politiska sakfrågor. (Se vidare Birgit Jonassons artikel i detta nummer.)

Det *andra* forskningsområdet handlar om det politiska arbetet i olika organ, hur intressen formuleras och tillvaratas, hur politiska beslut kommer till, politikens innehåll, politisk kultur m m. Här finns mycket lite forskning om kvinnor, både i ett traditionellt perspektiv och i ett kvinnoperspektiv. Några nya infallsvinklar är emellertid att försöka reda ut intressebegreppet (jfr artikel på annan plats i tidskriften), kartlägga kvinnors och mäns engagemang i olika frågor, analysera kvinnornas krav och hur de tas emot samt se till mans- och kvinnokulturens yttringar i politiken.

En central frågeställning är om man kan förvänta sig ett annat politiskt utfall med fler kvinnor i politiken. Det i sin tur berör frågan om kvinnorna driver en annan politisk linje än männen och hur deras uppfattningar blir mottagna. En studie, vars syfte just är att studera kvinnliga politikers villkor i ett mansdominerat politiskt system genomförs i Örebro av statsvetaren Gun Hedlund-Ruth. Den handlar om mötet mellan kvinnokultur och manlig politikerkultur, om partidisciplin och om de härskartekniker som Berit Ås kallar dem, som utövas mot kvinnorna. De kvinnliga politikerna förlöjligas, görs osynliga och påläggs skuld och skam. En intressant sida av undersökningen är kombinationen av tre olika metoder, både en brett upplagd enkät som gått ut till både kvinnor och män, intervjuer med en mindre grupp kvinnor samt observationer av en serie kommunfullmäktigesammanträden samt andra möten.

*

Det *tredje* forskningsfältet gäller "policies", de politiska beslutens innehåll, konsistens och effekter, dvs resultatet av politiskt deltagande och politiskt arbete. Det handlar om partiprofiler i teori och praktik, om beslutsprocesser och fördelningsprinciper.

Även inom detta område är forskningen begränsad. Men viktiga principiella problem och frågeställningar har tagits upp av olika forskare. Man kan, som nationalekonomen Christina Jonung, fråga sig varför den ekonomiska politiken tar så lite hänsyn till jämställdhetsmålet. Jämställdheten är

en princip som kommer till korta i konkurrens med andra principer som organisationsfrihet, privatlivets helgd etc.

Flera forskare har också pekat på att det inte är jämställdhetspolitiken som förändrat kvinnors och mäns villkor. Gunnar Qvist, som var historiker, kom exempelvis fram till att arbetsmarknadspolitiska behov och inte några principer om jämställdhet, varit avgörande för kvinnornas väg ut i arbetslivet. Han uttryckte det som att jämställdheten mellan könen var underställd statsnyttans krav. Karin Widerberg, rättssociolog, har i sin *Kvinnor, klasser och lagar 1750–1980* (1980) visat på jämställdhetslagstiftningens passiva och neutrala karaktär. Det handlar om beslut som varken har någon förankring i kvinnorörelsens ursprungliga krav på förändring eller stämmer överens med den sociala verklighet som kvinnor lever i – och som inte är könsneutral.

Inom det här området har framför allt en specifik lag, jämställdhetslagen, utvärderats. De övergripande referensramarna för och konsekvenserna av andra, och olika, politiska åtgärder återstår att undersöka.

*

Det *fyjärde* och sista perspektivet handlar om politisk teori, om hur samhället ser ut, hur det förändras och hur det borde vara beskaffat, om synen på människans natur och roll i samhället och utvecklingen, om politikens och maktens väsen.

Som ett led i sina teoretiska analyser av kön, makt och politik har statsvetaren Anna Jónasdóttir, under rubriken *Kvinnoteori* (1984), dels velat sammanställa nya och gamla tankar i 1970-talets kvinnoforskning – under rubrikerna könsroller, kvinnokultur, patriarkat samt kvinnors ekonomiska ställning – dels velat göra en översikt av de feministiska helhetsperspektiven och de grundläggande förklaringarna till kvinnoförtrycket. Definitioner av patriarkat, dess förhållande till andra samhällsstrukturer, dess förändringskaraktär samt frågan om hur patriarkatet skall förklaras diskuteras ingående. Jónasdóttir visar att kvinnoforskarna hämtat teoretisk och metodisk in-

spiration inte bara i marxismen utan kanske framför allt i psykoanalysen, den icke-marxistiska strukturalismen samt i existensialismen.

Ett annat sätt att söka rötterna till dagens olika föreställningar om kvinnans samhällsroll är att gå tillbaka till de gamla tänkarnas skrifter. I boken *Kön, makt, medborgarskap* (1983) skärskådas kvinnosynen hos Platon, Aristoteles, Thomas av Aquino, Thomas Hobbes och John Locke, Jean-Jacques Rousseau, John Stuart Mill samt Friedrich Engels. Är kvinnan underordnad eller jämlik med mannen i deras teorier? Kan och bör hon vara mannens jämlike? Hur ser arbets- och maktfördelningen mellan könen ut? Vad är orsaken till kvinnans (sär)ställning? Passar tänkarnas kvinnosyn ihop med deras allmänna syn på människan som samhällsvarelse? Eller var den politiska gemenskapen hos Aristoteles, jämlikheten hos Rousseau och friheten hos Mill principer som endast skulle gälla männen?

Svaren mynnar ut i en avslutande diskussion om likhet och olikhet i könen natur samt jämlikhet och ojämlikhet i deras samhällsvillkor. Frågan om likhet och särart står också i fokus för många av dagens svenska kvinnoforskare. Den är s a s fundament till en rad andra empiriska och teoretiska problem, som strategival, organisering, fördelnings- och rättvisepprinciper, kvinnors och mäns intressen och behov.

Avslutningsvis står vi inför en ökad medvetenhet i samhället om att könsskillnaderna är värda att belysa. Kommunförbundet gör kartläggningar av kvinnors kommunalpolitiska representation varje valår, Riksdagstrycket anger numera fördelningen av manliga och kvinnliga ledamöter i de statliga utredningarna och Statistiska Centralbyrån publicerar en mängd kvinnorelevant statistik. Basuppgifter börjar bli lättillgängliga.

För forskningen om kvinnor och politik återstår emellertid mycket. Det gäller att fortsätta analysen av hur kvinnodiskrimineringen kommer till uttryck i olika sammanhang, vari makten består samt när, var och hur den utövas. Det gäller också att

söka ett fördjupat svar på frågan varför det finns könsskillnader i politiken. Våra förklaringar behöver både fastare empirisk grund att stå på samt större teoretisk precision.

Maud Eduards

LITTERATURLISTA

- Baude, Annika: Jämställdheten mellan kvinnor och män – vilken roll har den statliga politiken spelat? Kap 8 i *Från fattigdom till välfärd*. Baude et al (red). 1978.
- Bengtsson, Margot et al: Kvinnorörelsens framtid – socialistisk eller borgerlig feminism? *Zenit* 2/1977 s 7–22.
- Berggren, Anne Marie: Vad är verklighet i den svenska kvinnorörelsen? *Tvärsnitt* 4/1981 s 11–17.
- Eduards, Maud: *Kvinnor och politik*. Fakta och förklaringar. Liber, Stockholm 1977.
- Eduards, Maud: *Kvinnorepresentation och kvinnomakt*. Forskningsrapporter 1980:2, Stockholms universitet, Statsvet inst.
- Eduards, Maud (red): *Kön, makt, medborgarskap*. Kvinnan i politiskt tänkande från Platon till Engels. Liber, Stockholm 1983.
- Eduards, Maud: Western Political Thought. *Acta Sociologica* 1983 (26), 2:189–193.
- Fränstam, Ulla & Gustafsson, Gunnel: Kvinnor i kommunalpolitiken. Prel papper för diskussion vid Statsvetenskapliga Förbundets årsmöte i Umeå, okt 1984.
- Hedlund-Ruth, Gun: Kvinnor i kommunalpolitiken – villkor och upplevelser. En studie av en svensk kommun. Del 1 och 2. Papper presenterat vid Statsvetenskapliga Förbundets årsmöte i Umeå, okt 1984.
- Hedlund-Ruth, Gun och Jónasdóttir, Anna: Childcare, six hours' working-day, increased female representation in Parliament. The attitudes within the Swedish Electorate towards three political issues relevant to women's liberation. Department of Political Science, University of Uppsala, 1978.
- Hedlund-Ruth, Gun och Jónasdóttir, Anna: Statsvetenskap i *Kvinnorna är hälften*. UHÄ/FOU 1984:1, s 146–151.
- Hedlund-Ruth, Gun och van der Ros Schive, Janneke: The impact of the women's liberation movement on local politics – experiences from Norway and Sweden. IPSA Research Committee on Sex Roles and Politics, Round Table in Sofia, okt 1984.

- Hirdman, Yvonne: Husbondens röst — SAP och kvinnorna. *Tiden* 5—6/1984 s 266—276.
- Jónasdóttir, Anna: *Kvinnoteori. Några perspektiv och kvinnoproblem inom kvinnoforskningens teorbildning*. Högskolan i Örebro, Skriftserien 32, 1984.
- Jónasdóttir, Anna och Hedlund-Ruth, Gun: Manspräglad valforskning. En kritisk analys av dess tolkningar och förklaringsmodeller. Arbetspapper framlagt vid Sveriges Sociologförbunds årsmöte i Uppsala, jan 1981.
- Jonasson, Birgit: Kvinnor, män och politik. Åsiktsförekomst och åsikter bland svenska väljare 1960, 1968 och 1979. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, (stencil), 1984.
- Petersen, Abby: Kvinnofrågor, kvinnomedvetande och klass. *Zenit* nr 70/1981 s 5—21.
- Petersen, Abby: The Gender-Sex Dimension in Swedish Politics. *Acta Sociologica* 1984(27), 1:3-17.
- Qvist, Gunnar: *Statistik och politik*. Landsorganisationen och kvinnorna på arbetsmarknaden. Prisma, Stockholm 1974.
- Streijffert, Helena: *Studier i den svenska kvinnorörelsen*. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet, no 30/1983.
- Widerberg, Karin: *Kvinnor, klasser och lagar 1750—1980*. Liber, Stockholm 1980.

Maud Eduards